

Heitler László

IRATOS HÁZAK A BALATONNÁL

Írást házon a Pápához közeli falvakban láttam először a Bakony nyugati oldalán: Nagytevelen, Homokbödögén, Bakonyjácán, Döbröntén, Gannán, Városlődön, Magyarpolányban például. Pár betű és szám volt a legtöbbször, monogram és évszám a szerepét illetően, vagy keresztrel egybekomponáltan az IHS hármasa, ennél több csak ritkán. A kettő vagy kétszer kettő betű meg a négyjegyű szám jelentésén a fejemet hosszan törni gyerekként sem kellett: a gazda vagy a gazda meg a felesége nevének kezdőbetűi, no meg az esztendő, amikor építették. Az IHS jelentését még az államosítás előtti gimnáziumi szecska a pápai bencéseknel, és László Keresztély osztályfőnököm latintanári szigorúságának eredményeként hamar megtanultam: Jézus Hominum Salvator, azaz magyarul: Jézus az emberek megváltója. A helybeliek jónéhánya - nem lévén sem a latinban, sem keresztény hitük jeleiben járatos - másként értelmezte. "Jézus Halált Szenvedett", vagy "Isten Házába Siess" hamarjában ez a kettő jut eszembe szó szerint a számos formula közül. Templomról, kálváriai stációról, útmenti Máriaképről vándorolhatott át e jel szívet vagy keresztrel társítva a házakra, akár a legegyszerűbbekre is, sokszor egyetlen ékeként a szerény méretű és formájú hajléknak.

Beljebb a Bakonyban Trabantunk jóvoltából 1964-től jártam sűrűbben, no meg a házakat illető szemlém is ekkortájt váltott át a festő témakereséséből díszítvényeik-formáik következetesebb vizsgálatára. Barnag, Vöröstó, Nagyvázsony, Öcs, Pula valóságos Eldorádó volt akkor még a magamfajtanak. A szolid jómód, melynek kialakulásával és erősödésével a falvak népe ezen a tájon is lakóházát igyekezett elsősül az új módhoz igazítani, a kezdeteknél tartott, de már elkezdődött. Atyai barátommal és földimmel, az író Tatay Sándorral sokat vitattuk ezt az egyszerre örömdetes és elszomorító jelenséget. Haladó politikai tette nincsen lehetőség, de dolgozni, építeni lehet, és most ez a fontos -- így összegezte ismétlődő eszmecseréink javát Tatay Sándor, aki a Badacsony magasán saját kis birtokán is ezt tette.

Régebbi példákra is rámutatott, de szó szerint, mert az író kinyújtott karja és uja a sziklák alól látható falvak templomának tornyát, meg a szőlőhegyek borházait vette célba, melyek a 18. és 19. század során épültek, eredményeként a gazdasági erősödésnek, gazdagodásnak. De távolabbiakra is kiterjedt a szemlénk. Elég volt neveiket sorolni Monostorapátitól Tótvázsonyig, Noszloptól Márkóig, Nyirádtól Bakonytamásiig, Bébtől Zircig. Templom, paplak, kastély, kuria, neves parasztporta és rangos szőlőhegyi épület ismerősünk volt mind. A fölirattal, címerrel ékesek kiváltképpen.

A monogramos-évszám dísz után egész nevet találnom házak homlokzatán, de még annál is többet, örömteljes meglepetés volt. "Holzhauserr Jozeff 1850" ezt ovális vakolatkeretben Vöröstón olvashattam a ház elején. "Leitolt Franz 1855" - ez is ugyanabban a faluban akadt a szemembe. Az Aszófő melletti Vörösmáli szőlőkben a "Ham Wen 1860" jelzést íves ba-

rokk dísz fogja körül. A 18 meg a 60 között galamb büszkélkedik, ami igencsak ritkaság. Vászolyon pedig egész bizonyítványt találtam a négyszög és körív klasszikus barokk társításával keretezett mezőben, így:

EHA ZAT
EPETITE
NSMIKLOS
S AN DOR
1874

Mindahány közlendője nem volt ilyen világos számomra, de még most sem az, mert például a pulai Náci-hegy egyik pincéjén az 1878-as évszám előtt egy, mögötte meg két betű nekem még mindig titokzatos, holott a bencések említett neves iskolájában a német szót leírni és elolvasni a fölöttébb kacsaringós gótbetűkkel tanultam. A díszítménnyé nemesedett betűket persze már régen fölismertem, a gazda velük jelzett nevét meg derítsék ki a néprajzosok, helytörténészek...

A festő szemlélődött szememmel szülőföldem egyre tágabb köreiben akkor is, mikor már nem látványi témát kerestem, mi több: igazi festői feladatokat éppen akkor találtam meg. A díszítmény és az építészeti forma logikája, esztétikája, emberi közlendője érdekelt, nem a néprajz sok szempontja vezetett, bár azokról is hallottam harangozni, és le sem becsültem őket. Akkor sem, midőn - egyre jobban belesodródva a szakirodalom tanulmányozásába - kiderült, hogy az előttem vizsgálódóknak sem érdeklődése, sem szíve nem volt mindahoz, amit magam magamnak az első helyre állítottam. Pedig még nem is jártam addig Becén, Edericsen, Nemesvitán, Sziligetben, Szentbékállán, Lesencetomajon.

Szőlőhegyi öreg hajlékot vásároltunk 1967-ben ott, ahonnet szétnézve Eötvös Károly ezt a (szónoki) kérdést tette föl: Van-e még ilyen ragyogó foltja a kerek világnak?

A Balatonyörök-szépkielátói látképet évtizede már jól ismertem, de amire a szőlőhegyet járva bukkantam, az vele versenyző fölfedezésem volt. Iratos házakra leltem ugyanis. Hírmondóira a hely legfontosabb népművészeti értékének, a zalai népi építészet gyöngyszemeire.

Mi lesz velük? - jutott eszembe megtalálásukkal egyidőben. A szolid gyarapodás ugyanis létüket fenyegette; azok fordultak ellenük, akiknek ősei létrehozták őket. A műemléki hivatal, a tanács akármit mondhatott, inkább bőszítette, mintsem házuk eredeti formáinak ápolására, őrzésére készítette gazdáikat. Néztek engem is sokszor rajzoló-fényképező-érdeklődő portyázásaim során hivatali embernek, és amit nekik szánva hallanom kellett, azt hiába írnám ide, a nyomdafestékkal nem lenne társítható.

Volt némi alapja a gyanúnak, mivel ha szóltam, a házak értékéről, a védelem értelméről beszéltem. Igyekezetemnek haszna háromszor lett kézzel foghatóan: Adásztevelen, Lesencetomajon és Becehegyen a NAGY MIHL-pince ügyében. Az első két ház ma is áll, lakják, különlegességükre büszkék a gazdáik. A harmadikból 1998. novemberében, mikor utoljára láttam és fényké-

peztem, már csak a fala maradt, az októberben még rajta lévő fólíát letépte a szél. A hetvenes években özvegy tulajdonosa rábeszélésemre elfogadta a följújtáshoz, megőrzéshez kapható állami támogatást, megtoldotta a maga pénzével, rendbehozatta, szép és jó volt, örült neki, ahogy mi is, meg a szomszédság is, de hát örökké ő sem élhet... Most - hallom a romtól nem messze lakó építész házaspártól - a balatonyöröki önkormányzat "kötelezte" új gazdáját az "eredeti állapot megőrzésére". Arról, hogy az esők-havaknak meg a fújni ott nagyon tudó északi szeleknek az elaggott hajlék tavaszig végleg megadja magát, már "senki sem tehet..."

Miert siránkozom ezen? Új állja a régi helyét. Állítása felől nincsen kétségem, éppen annak a helye teremődik meg a természet erői által. A becei (és az országszerte) csinált újakról van tapasztalatom, balról és jobbról ott állnak tucatszám, az építészeti balfogások új keletű bizonyítékként. Bajom az érték eltűnésével van.

Milyen értékről beszélünk?

Építészetről, látványbeliről, tájiról, faluképet jellemzőről, legfőképpen a gondolkodást meghatározóról. A szőlőhegyek épületei (és a falubeliek is) a tájba harmonikusan illeszkedtek. A tőkék sorai, az emelkedőn kialakított vágók, a meredek falak, a támasztó bástyái, mindezek fölött a koronázó erdők a hegy lábától a tetőig az észszerű gazdálkodás jegyeit ugyanúgy mutatták, mint a józan arányok megérzését és betartását; a szépre való törekvést. Ebbe a természeti egységbe az építészeti forma természetesen épül bele. Akármelyikre tekintek, az ész és a kéz azonos és összehangolt munkájáról van szó, ez olvasható le róluk száz-kétszáz év múltán is.

Miert írtak a házra, pincére? Gazdáikat a faluban és a hegyen járók mindegyike ismerte. A kivagyiság talán, vagy Veres Péter találó megjelölését használjam, a magunk megmutatásának szándéka készíthette az építőket-építettöket a homlokzatok beszédessé tételére. Ahol a fa volt a kéznél lévő építőanyag, ott faragott-festett-fűrészelt lett a ház eleje, ahol a kő, téglák, mész, homok, ott a vakolatdíszes. Az utcafront a külvilágnak szól, reprezentál - ahogy ma mondjuk. Az udvari oldal - oszlopos, pilléres árkáddal, kődisállással, su-

garas-leveles, cigányszeggel kivert fa ajtóval - a család és önmaguk megbecsülésére készült nem kis pénzáldozattal és alapos munkával.

Az építető és az építő ugyanaz az ember volt gyakran. A formát kőművesként, ácsként, asztalosként a templom, a kastély, a borház építésén dolgozva látta és tanulta meg. Amit ezeken a grófi, nemesi címer mondott, azt igyekeztek követni a köznépi házán a díszítőelemek. A rozetta, a fogrova, a kváder és lizéna, a tallér- és törpeoszlop-dísz, a madár, a rozmaryn, a csigavonal és a macsaklépcső, a Jézust és Máriát éltető betűkompozíció, a szív, a barokk csavart oszlopot síkba terítő keret, meg a sok szép kovácsolt vasrács az ablakokon, kilincsek, zárócsapok és forgók az ajtókon; hosszú a népi formai lelemények - átvételek vagy saját kitalálások sora, hálisten.

Jelentése és jelentősége volt mindnek. Olvasták, Jázaz értették a készítői és nézők egyaránt, mert egy közösségben éltek, eszük és szívük ugyanazt tudta és érezte. Kezüik nyomán hasonlóan formálódott a szőttes, a himzés, a faragott tükrös és mángorló, a keményfa szék és lóca, a nagy prés, a lakóház a faluban és a pince a szőlőben. Néhány községre terjedő formákat ugyanúgy találunk a Balaton zalai-veszprémi oldalán, mint nagyobb távokon áthatókat. Zala belső tájainak építészetiével a rokonságot ugyanúgy megtalálhatjuk, mint a Bakony falvaiban létrejöttékével. Azonos tulajdonosok és azonos érzés- és gondolatvilág révén szívárogtak át a formák a földrajzi tájakon. A történelmi stílusok és a népi alkotó erő ötvöződését láthatjuk bennük.

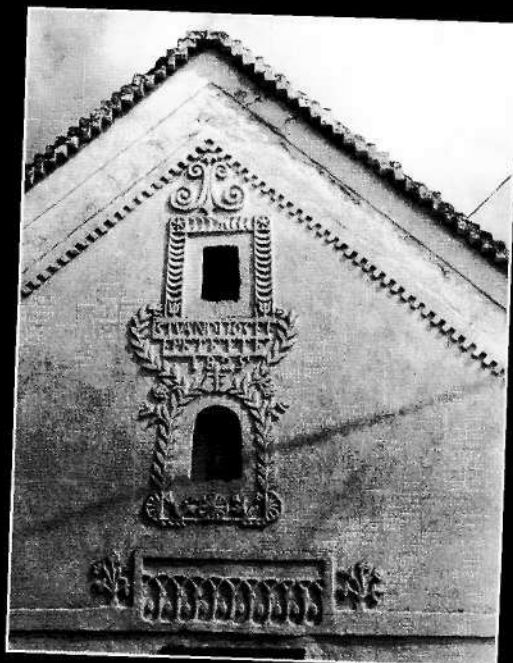
A faragott széket, az irókázott cserepet, a szőtest múzeum vagy magángyűjtemény őrzi. A házakat csak a helyszínen tarthatnánk meg; az iratósakból még egyet sem vittek skanzenbe. Hogy a megőrzés nem csak föltételezés, azt az itt emlegetettek közül a lesencetomaji, az edercsi, a vitai, a szentbékállai példák igazolják, miket öntudatos lakóik őriznek. Kővágóórsön, Kékkuton, Salföldön, Badacsonyban és még sok faluban járva láthatunk kitűnő megújításokat. Terjed a régi szép házak megőrzésének divatja, csak lassan és későn. Ám ha a huszonegyedik órában vagyunk is, a kedvező változás megindult.

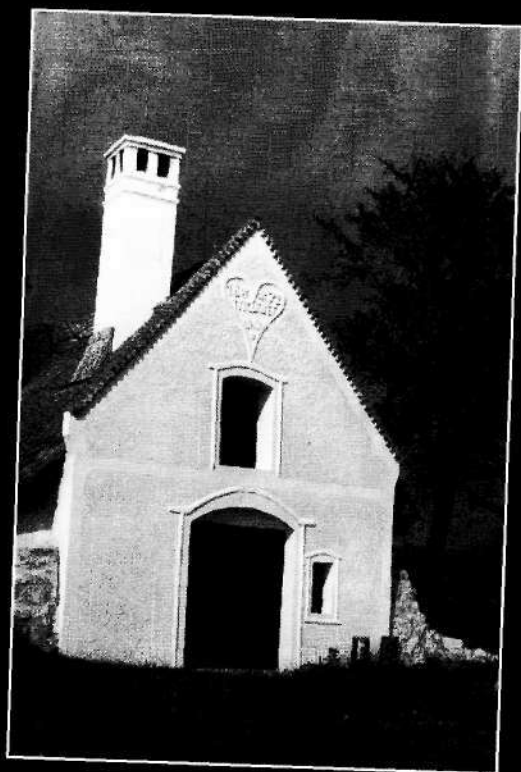
Iratos pincék Balatonedericsen

Nemesvita

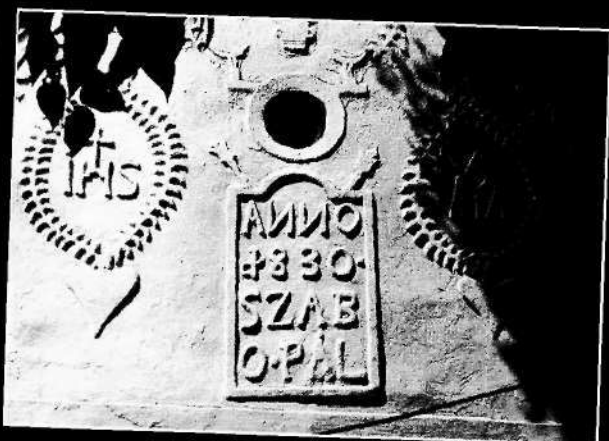
Szentbékállya

Aszófő

Náci-hegy

Lesencetomaj

Szigliget

Vancsó Zoltán

Szilágyi Lenke